

В ТЪРСЕНЕ НА ЕНЕРГИЙНИ ГРАЖДАНИ ИЛИ КАК ПРОТЕЧЕ ЕДНО ТЕРЕННО ИЗСЛЕДВАНЕ В „МАРИЦА-ИЗТОК“²

Keywords: energy citizen, energy community, media networks, social entrepreneurship, semiotic sabotage

Abstract: The article describes some methodological features in the preparation and conduct of a field study in the Maritsa-East complex area in the winter of 2024. The emphasis is on the opportunities for structuring successful research strategies through the mobilization of social capital in local media networks, environmental and civic activists, municipal and regional symbols. An analysis is made of the use of a research alibi by introducing semiotic sabotage in the preparation and conduct of interviews. The mass perception of the energy citizen is summarized, and the process of democratization of energy production is analyzed in the context of the green transition in the coal region.

Уводни думи

„Бъдеще в капана на въглеродното минало“ е заглавието на проект, в който бях поканен да се включа като изследовател пост-докторант. Пространственото ограничение на проекта е свързано с най-големия работещ в момента въглищен район на Балканите – индустриалния комплекс „Марица-изток“. Като част от проекта бе предвидено да направим теренно проучване, което да включва различни целеви групи от местни хора. Тази статия представлява опит за анализ на подготовката и провеждането му, както и коментар на резултатите от теренното проучване, проведено в района през зимата на 2024 г. Основен фокус е поставен върху развитието на енергийните общности в България, в контекста на спецификите на „Марица-изток“, което определя моя основен научен интерес за участие в този проект.

При подготовката на теренното проучване се сблъскахме с няколко основни трудности, които мога да обобща като първични и вторични. Първичните не зависеха от нас, а бяха предпоставени от външната среда или от зададени вече обстоятелства. Такава причина например е заглавието на проекта, което се оказа че създава известни напрежения в комуникацията с част от целевите групи в избрания за анализ регион. Изисквах се повече

¹ Гавраил Гавраилов е доктор по социология, хоноруван асистент към Катедра „Приложна и институционална социология“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“ 24, 4000 Пловдив.

² Текстът е разработен в рамките на научноизследователски проект на тема „Бъдеще в капана на въглеродното минало“, финансиран от Европейския съюз – Next Generation EU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект ДУЕКОС BG-RRP-2.004-0001-C01.

усилия, за да се обясни смисъла на изследователските ни намерения, което често създаваше базово недоверие. Използваше се понякога и находчивост, за да може да бъде предразположен за съдействие и комуникация „представителят на местната общност“ като събирателен образ на респондентите, с които искахме да разговаряме (Russel Bernard, 2006).

В предварителната фаза проведохме няколко методически срещи вътре в екипа, на които очертахме възможните методи за събиране на информация. Основно се придържахме към утвърдени в практиката методи като например биографично интервю. След утвърждаване на основния сценарий на интервюто, аз добавих няколко допълнителни въпроса, които покриваха моите интереси в частност за понятията „енергиен гражданин“, „енергийна общност“, „социално предприемачество“. Аз лично настоявах да използвам и фокус-група, но предвид очертаната трудност за достъп до местни хора, това мое намерение отпадна в движение (Найденова, Джамджиева, Стаевска, 2008).

В процеса на подготовка постепенно се очерта и друг първичен проблем, който не зависеше от нас, а от нивото на познаване на ключовите понятия, които бяха поставени на фокус в моите изследователски цели. Оказа се, че огромната част от местните хора не бяха чували за понятието „енергиен гражданин“ и не можеха да го обяснят дори и по пътя на житейската логика. Някои бяха чували за „социално предприемачество“, но не познаваха такива организации в района или не можеха да дадат пример за някоя ярка личност, която според тях е социален предприемач. Като цяло повърхностни се оказаха познанията и за понятието „енергийна общност“, защото към момента на теренното проучване в страната имаше само една действаща такава общност в Габрово и още една беше в подготовка за стартиране на своята дейност в Бургас. Най-солидни бяха познанията за „зелена сделка“, но както се видя ясно на терен, те бяха по-скоро манипулирани от медийната среда и слуховете в различни социални канали, а не бяха формирани на базата на обективни факти или научно обосновани данни. Това разбира се създаваше сериозни препятствия при нашата теренна работа и носеше риск за адекватността на изводите, които искахме да направим от теренното проучване.

Тук е моментът да очертая и научния интерес на нашата интердисциплинарна група, която се състои от представители на различни хуманитарни науки. Приоритетно в нея има специалисти по философия, етнология и социална антропология, което определи използването на биографични интервюта като водещ метод при теренното изследване. Моето желание да проведе няколко фокус групи с читалищни дейци, на които да обсъдим възможностите за създаване на енергийна общност чрез социално предприемачество, на практика не се реализира поради отказите за провеждане на каквито и да било по-мощни срещи. По време на подготовката на нашето пътуване бях отправил подобни молби към различни читалища в

няколко общини, но като цяло или имах декларирани откази или се прилагаше мълчалив отказ от тяхна страна. Все пак по време на теренното проучване успях да осъществя няколко такива интервюта, но до фокус група не се стигна.

Като цяло се очерта системен вторичен проблем за невъзможност да се провеждат предварително уговорени интервюта поради различни причини. Например в община Стара Загора получих категоричен отказ за съдействие при организация на работни срещи с читалищни дейци, което се оказа причинено от заглавието на нашия проект, несъвместимо с визията за развитие на общината. Това напрежение продължи и при опитите ни да се срещнем с общински служители. В община Гълъбово се натъкнахме на друг проблем – въпреки предварително уговорените срещи, по време на посещението ни едно от читалищата в града беше затворено, а служителите бяха излезли в отпуска. В Раднево имахме малко по-добър резултат, като там успяхме да разговаряме и с ключов представител от общинското ръководство. В Димитровград имахме разговори с общински съветник, както и с представители на гражданска група за натиск срещу екологичните проблеми в общината. Въпреки положените усилия от наша страна, честите откази доведоха до невъзможността да подсигурием предварително планираната равнопоставеност на типовете изследвани лица, както и достатъчно разнообразни алтернативни гледни точки към проблемите, които ни интересуват. Благодарение на стратегията да използвам семиотичен саботаж и мрежата от доброволци на различни природозащитни организации в региона, все пак успяхме да компенсираме до някаква степен тези празнини, но за това ще обърнем повече внимание в рамките на разработката.

От проблеми към решения

Наглед сравнително безнадеждната ситуация в началото на подготовката на теренното изследване трябваше да бъде променена по находчив начин. За тази цел се нагърбих с активиране на паралелна мрежа от местни субекти, сред тях журналисти от местни медии, доброволци в природозащитни организации, представители на неправителствения сектор и активни хора в туризма и културата на района. Ако по принцип се избягва да се говори по темата зелен преход и съществува негласна „омерта“ на местно ниво, както бяхме предупредени от няколко независими един от друг местни източници, то начин да се влезе в разговор е друга тема, която е свързана с някой местен символ. Всяка община има своя стратегия за развитие на културата и туризма, а аз използвах и факта, че известно време от живота си съм прекарал професионално в тези среди и сега използвах експертизата си именно за тази цел. Тук трябва да уточним, че често се появяваше и друг фактор – „късметът на изследователя“, което само по себе си няма обективно обяснение.

Медийната среда в района на „Марица-изток“ е подобна на всеки един периферен регион в страната. Като областен център с традиции Стара Загора има регионални офиси на две обществени медии – БНР и БТА. Освен това има и няколко местни медии, някои от тях с национално покритие. В Раднево и Гълъбово медиите са много по-малко като брой, а в Димитровград са няколко, но за сметка на това имат и подчертана ангажираност към екологични проблеми. БТА има кореспонденти и в съседните областни центрове Хасково, Сливен и Ямбол, както и в Казанлък. Тук възникват въпросите как медиите отразяват обективната реалност и дали информационният поток не се влияе от ключовите рекламодатели. До каква степен е важна работата на разследващите журналисти и дали те могат да вършат безпрепятствено своята дейност? На тези въпроси се опитах да намеря някакви отговори.

След първоначален анализ на ситуацията аз се спрях на БНР-Стара Загора и електронните сайтове „За истината“ и „Димитровград.БГ вести“ в опит да получим очертаване на местния контекст от представители на медиите. Чрез тяхното съдействие се опитахме да намерим топли контакти с недостъпни по други канали респонденти, а в техните екипи намерихме и ангажираност за споделяне на гледната точка на журналистите за реализирането на справедливия преход в района. Особено ценно като носител на допълнителна информация се оказа рубриката на БНР-Стара Загора „Минутите за зелената сделка“. Тя стартира през юни 2022 г. по идея на ръководството на регионалния център на Националното радио. Веднъж седмично се излъчва тематично интервю с експерт, а като част от нея представители на нашия екип също реализира участие, в което представи основните цели и задачи на проекта ни (БНР Стара Загора, 2024).

Също така беше полезно да разберем гледната точка на един от малкото разследващи журналисти в района. Казусът с Венелина Попова, която от години пише за развитието на енергийния преход, се оказа много по-заплетен от момента на първоначалните ни контакти с нея. Опитвайки се да си върши качествено работата, тя впоследствие бе принудена от съда да заплати разноски по дело, заведено срещу нея заради опитите ѝ да добие важна за обществото информация по предвиден за това законов начин. В разговора ни тя сподели, че е много трудно да се прави независима журналистика в обществен интерес заради редица зависимости и икономически обвързаности на ключови участници в местната политика и икономика.

Като цяло се оформи отчетлива картина на зависимости на местните медии от своите рекламодатели, като най-големите сред тях са именно топлоцентралите и държавната въглищна мина. Особен акцент в нашите разговори бяха поставени на „странната медийна среда“ в община Гълъбово, което се потвърди след това и от нашите наблюдения на място.

Природозащитните организации в България са част от неправителствения сектор и често имат потенциал да бъдат фактор на местно ниво. Една от първите подобни организации е „Зелени балкани“, основана през 1988 г. в Пловдив от служители на Пловдивския университет. Нейната дейност в района на Стара Загора е доста интензивна, като това включва единствения по рода си в страната „Спасителен център за диви животни“, който се намира на изхода на областния град в посока Димитровград. Той е изграден в партньорство с Тракийския университет и се издържа благодарение на проектно финансиране и дарения. Ядрото на екипа му ни даде ценни сведения за развитието на зеления преход в района на Марица-изток, а чрез контакти с техни доброволци по места успяхме да разговаряме и с представител на управителния съвет на организацията в Раднево. Освен там, „Зелени Балкани“ развива активна дейност и на юг от „Марица-изток“ в планината Сакар, където успешно бе върнат в нашата природа изчезналият в края на ХХ-ти век вид граблива птица белошипа ветрушка. Именно там, в село Левка е регистрирана местна неправителствена организация, която има за цел да бъде обявен природен парк на територията на планината Сакар (СНЦ ПП Сакар).

По линия на една от най-големите световни организации за природозащита успяхме да реализираме контакти в Димитровград и Гълъбово с местни екоактивисти. Грийнпийс България активно оперира в района на Марица-изток, като сред нейните теми са бъдещето на справедливия преход, проблемът с намаляващите водни ресурси на Тракия, застъпничеството за повече гражданско участие в енергийния преход, както и развитието на енергийните общности в страната. Част от тяхната дейност включва организацията и провеждането на протестни акции, които се реализират често и чрез семиотичен саботаж, а понякога и на ръба на действащото законодателство. Особено характерен пример за това е изписването на думата CRIME върху комина на ТЕЦ-3 в Димитровград през есента на 2023 г. (БНР, Грийнпийс)

Находка за мен се оказа организацията „Младежки воден парламент“, която е национална мрежа от младежки екологични клубове. Създадена през 2011 г. в Стара Загора, чрез тази организация успяхме да реализираме поредица от разговори с представители на общинската администрация и образованието на училищно ниво в Гълъбово и Стара Загора. В интервю с изпълнителния директор на структурата имах възможност да разбера и гледната точка на съвсем млад човек, наскоро напуснал Стара Загора заради реализация в столицата. (Младежки воден парламент)

Също така се оказаха много полезни и експертните интервюта с представители на ръководството на други две екологични организации – „За Земята“ и „Зелени закони“. И в двете организации има представители на региона в екипите им, които активно следят и участват в темите около справедливия преход. Въобще този синтез между местни активисти и такива на

национално ниво, както и активисти, свързани с региона, но действащи в столицата дадоха много полезни теми за анализ на целия ни екип, а в частност за моите индивидуални интереси това даде възможност да сравнявам нагласите към темите на регионално и национално ниво. За мен също така е интересно на какво се дължи това изтичане на качествени хора от региона към столицата. Наглед икономическото благосъстояние в общините Стара Загора, Раднево и Гълъбово е много добро, в сравнение със средното за страната, но въпреки това обезлюдяването и застаряването на населението е сериозно като темпове в последните двадесет години. Още по-тревожна е тази тенденция в Димитровград, но там и доходите са доста по-ниски. Прогнозите за демографията на региона не са особено оптимистични, както може да се види и в разработка на колеги изследователи (Илиева, Бърдаров, Събев, 2023).

Аз също имам подобни наблюдения при участието си в аналитичен доклад за социалните и зелени аспекти на справедливия преход във въглищните райони, който изготвихме през есента на 2022 г. с екип изследователи от Фондация „БлуЛинк“, където бях служител в онзи период (БлуЛинк, 2022).

Обратно на съществуващата тенденция след пандемичната 2020 година за засилване на интереса от страна на млади градски хора към живота на село, което се наблюдава в много части на страната, в района на Стара Загора и в частност в общините на комплекса „Марица-изток“ това не се забелязва. Селската мечта на градския човек очевидно не се материализира в район със сериозни екологични проблеми, въпреки относително по-добрите икономически възможности (Гавраилов, 2022).

Вероятно сред най-находчивите решения в процеса на избор на теми за разговор с местните хора се оказаха някои местни символи. Често при загуба на ритъм в разговорите се използват подобни завои в нишката на интервюто, за да се разговарят респондентите до близки за тях теми като например местния кулинарен символ свински уши. Наглед интуитивно взето решение за използване на тези символи, в процеса на проучването се оказа, че в него се крие сериозен смисъл, особено след обявяването в началото на 2025 г. на първото издание на „Празник на Старозагорския деликатес -свинските уши“, което се проведе на 15 февруари 2025 г. в областния център. Това хрумване може да се обвърже също с изследователския късмет като субективен фактор.

По време на нашите разговори се коментираха редица местни и регионални символи. Сред най-често споменаваните се нареждат енергетиката, футболният отбор „Берое“, ТЕЦ-овете и комините, плодородието и спомените за близкото минало, технологичният прогрес, свързан със завода за дискови запаметяващи устройства (ДЗУ) и участието на местни структури в българската космическа програма. Може би най-любопитен и малко противоречив е опитът на

община Стара Загора да представя града като „Център на Вселената“. Това е амбициозен опит за създаване на нов туристически символ, който обаче малко влиза в конфликт с наложени вече представи за „Града на липите и поетите“. Този подход на общината влиза в противоречие с опита за налагане на кулинарния символ „свински уши“ от автентични лидери в общността, които стоят зад организацията на първото издание на кулинарния празник. Това противоречие ми даде основание да задълбоча моето изследване по темата, което ще бъде представено в друг научен текст. Представих доклад по тази тема на научен форум за туризъм в Дубровник в края на юни 2025 г.

Като извод от всичко казано дотук може да се твърди, че когато разговорите преминаваха в плоскостта на местните символи, се получаваше особено жив и наситен диалог, който носеше своята полезност и целите на нашето проучване.

Изследователско алиби и семиотичен саботаж

Както вече бе подчертано, в рамките на изследването имаше разминаване в предварителните очаквания и планирани дейности и реалността на теренното проучване. Това наложи да се търсят гъвкави модели за адаптация към относително враждебната реалност, за да се извлече максимум информация от местните респонденти. При така стеклите се обстоятелства се налагаше често да се използват алтернативни описания на изследователския интерес, за да се достигне все пак до някаква полезна информация при воденето на биографични интервюта. Темите за туризъм и местни символи често се използваха като вход на разговорите, а чрез умело използване на семиотичен саботаж се правеха опити да се достига до смислова интерпретация на по-конфликтни теми като зелена сделка, справедлив преход, затваряне на въглищните централи и търсене на алтернативни енергийни източници.

По време на подготовката на теренното изследване, а и след това на място се видя, че използването на стандартни техники за водене на разговори е трудна задача. Затова аз реших да подхожда гъвкаво и да използвам в работата си семиотичен саботаж. Вероятно системният проблем бе заиграването със страховете на хората, когато е ставало дума за понятия като зелена сделка и справедлив преход. На практика смисълът зад тези понятия е бил видоизменен и се е загнездил трайно в съзнанието на хората като нещо опасно, вредно и вероятно носещо рискове в себе си. Принос за това вероятно имат медиите, политиките, синдикатите, природозащитните организации и всички останали лидери на мнение, които експлоатират тези понятия в дейността си. За нас оставаше само да се сблъскаме с тази реалност, но и да се опитваме да си вършим качествено работата.

За първи път аз се сблъсках с понятието семиотичен саботаж по време на научна конференция през лятото на 2017 г. Тогава присъствах на представяне на научен доклад по тази тема, в който се обясняваше механизмът на манипулиране на обективна информация, когато се представят ефектите от климатичните промени. Анализирайки нашите проблеми през зимата на 2024 г. се върнах седем години назад и се позовах на опита на колежата изследовател. Той успешно защити и дисертация с подобна тема (Панчев, 2017).

Климатичните промени, които са предизвикани от човешката дейност, изглеждат все повече като неоспорим научен факт, но все още на ниво политическо и икономическо действие сякаш остават на заден план, изместени от конюнктурни съображения. Семиотичният саботаж като подход включва похищение на символи за антиреклама от дейци, които са неравностойни като икономически или властови позиции на доминиращата в момента сила. В случая аз реших да използвам местни кулинарни символи, които да бъдат вход на нашите разговори. Не очаквах това да има такъв положителен ефект, а вероятно това се дължи и на последвалите събития с организирането на фестивала на свинските уши в Стара Загора, което само по себе си е значим социален факт, който е предмет на друга моя разработка.

Ако разглеждаме темата през тази плоскост, се оформи изводът, че понятието „зелена сделка“ е в капана на семиотичния саботаж във въглищния регион Марица-изток, а ние се опитвахме да реагираме проактивно като заобикаляме тези наглед конфликтни зони в нашите разговори. И нещо любопитно по темата от дейността на Грийнпийс България – в много от своите акции те използват подобни действия, които видоизменят първоначалния смисъл на някой символ. Например с изписването на думата CRIME върху комина на ТЕЦ-3 в Димитровград през есента на 2023 г. Но тази акция след това бе заглушена с нов символ – българското знаме, което е нанесено върху белия надпис и все още стои на въпросния комин. Което показва, че този вид саботаж на символите може да бъде двустъпен процес, използван умело за постигане на различни комуникационни цели от разнообразни социални актьори.

Капитализиране на местната мрежа от партньори

Идеята на този текст е да направи аналитичен обзор на подготовката и провеждането на едно теренно изследване. Това е наглед банална задача, обвързана с тривиалната за академичните изследователи подготовка на допира до живия живот. Но аз все пак искам да обобщя този опит за емпирично наблюдение чрез саморефлексия и да отчета важноста на социалния капитал, който всеки изследовател следва да притежава. Моят опит с региона започна в началото на съзнателния ми живот, когато бях в ролята на футболен съдия. След това съм се завръщал като служител в печатно издание, рекламист и изследовател на селския

туризъм. Последната формална роля, свързана с региона, изпълнявах като изпълнителен директор на един от деветте туристически района в страната, на чиято територия попадат и общините, в които през зимата на 2024 г. ние се опитахме да проникнем в мислите на местните хора за справедливия преход и зелената сделка. Може би най-задълбочен опит да осмисля темата бях направил две години по-рано при проучване за социалните и зелени аспекти на справедливия преход, което вече споменахме (БлуЛинк, 2022).

При сегашния ми опит да конструирам мрежа от активни и съдействащи местни хора се озадачих от няколко неща. На първо място трябва да отбележа негласната „омерта“, която съществува в „Марица-изток“, когато се говори за зелена сделка, справедлив преход и бъдеще след въглищата. Все още енергетиката е прекалено голяма част от местната икономика и притежава сериозен финансов и властови ресурс. На второ място трябва да се отбележи, че съществува малка част от местното общество, предимно представители на малък и среден бизнес, които активно търсят алтернативи, но повечето от тях все още са доста зависими от основните икономически сектори, като тук освен енергетика се включва и производството на оръжие. Иновациите са редовна тема за разговори, но доколко се случват на практика и дали носят значима добавена стойност за региона е спорен въпрос. Цифрите показват, че регионът продължава да се обезлюдява със сериозни темпове, и дори фактът, че Стара Загора вече е петия най-голям град в страната, не води до никакъв оптимизъм. В крайна сметка благодарение на активната роля на представители на неправителствения сектор и на няколко по-свободолюбиви журналисти успяхме да реализираме до голяма степен първоначалния замисъл. Обнадеждаващо е, че все пак съществува и малка група от местни неформални лидери, които активно се опитват да създават нови пазарни ниши, като например значим ИТ сектор.

Има ли енергийни граждани?

Най-важният изследователски въпрос за мен бе да проверя на терен до каква степен има изградено критично мнение относно участието на обикновените граждани в прехода към нисковъглеродна икономика. Един от начините за това е създаването на енергийни общности. За тази цел питах всеки един респондент какво знае за понятията „енергиен гражданин“ и „енергийна общност“. Предполагах, че повечето от обикновените хора няма да имат изградена представа за тези понятия, което се потвърди по категоричен начин. Дори представители на бизнеса и общините категорично даваха своите отрицателни отговори дали знаят какво се крие зад тези понятия.

Втората част от моето търсене беше да изясня до каква степен една енергийна общност може да бъде изградена в съществуваща среда на доверие, каквото е например едно читалищно

настоятелство. С други думи дали читалищата имат потенциала да изграждат енергийни общности като част от своите дейности, което да им позволи да бъдат енергийно по-независими и финансово по-устойчиви. Тук по-скоро не мога да дам категоричен отговор, защото по-голямата част от планираните разговори пропаднаха. Но все пак на базата на няколко пълноценни интервюта с читалищни дейци се оказа, че те дори не подозират за тези законови възможности. Аз разбира се включвах към тази хипотеза и вариант читалището да бъде регистрирано като социално предприятие. Подобна опция дава възможност да се заобиколят законовите ограничения при организацията на една енергийна общност като се използват законовите възможности в дейността на едно социално предприятие. От всички регистрирани в страната над 3000 читалища, към момента на теренното проучване нито едно нямаше подобна формална регистрация като социално предприятие в нарочния за това регистър към Министерството на труда и социалната политика, пет години след влизането в действие на Закона за предприятията в социалната и солидарна икономика през месец май 2019 г. Този факт е показателен сам по себе си и вероятно не се нуждае от коментар.

На този етап мога да направя извод, че на база на проведените разговори не мога категорично да потвърдя или опровергая моята хипотеза, но поне разбрах за мнението на читалищните дейци и техните реакции са недвусмислени - сериозно любопитство и търсене на допълнителна информация от мен, което от своя страна вече не е част от научния подход при едно изследване. Поне засега, поне в този район, наличието на потенциални енергийни граждани е по-скоро пожелание, отколкото реалност. Това вероятно се дължи на редица обстоятелства, сред тях едно от водещите е страхът от стартиране на ново предприемаческо начинание, което е далеч отвъд зоната на комфорт за всеки нает служител, особено когато се касае за производство на електрическа енергия. Все още сред по-голямата част от активното местно население доминират рефлексите да се уповават на държавната грижа, когато се касае за електричество. Все пак немалка част от това население е заето пряко или косвено в икономическите дейности на мините и топлоцентралите в района на „Марица-изток“.

Предвид целта на тази статия да очертае някои особености на цялостния процес по подготовка и провеждане на теренно проучване в един наситен с особен заряд район, надявам се находките да бъдат от полза за всички, които се интересуват от тази тема или планират да предприемат изследователски усилия в нея. Разбира се, лично за мен това усилие очерта и възможности за последващи публикации, не само като част от текущия проект, но и в близкото бъдеще. Някои от тях вече са в процес на реализация и вярвам, че също ще имат своята научна стойност и полезност за изследователската общност. Въглищните райони в България, които в момента преживяват своя справедлив преход, са особено интересни като територия, социален

микроклимат и възможни сценарии за алтернативно развитие. Паралелно с това процесът по демократизация на участието на гражданите в производството на електрическа енергия, олицетворявано от енергийните общности, най-вероятно ще се активизира все по-масово из цялата страна. Вероятно след фактическото утвърждаване на планираната либерализация на пазара на електричество за битови потребители, желанието за енергийно предприемачество ще се усили, но дали и кога ще се случи това ще бъде плод на отделна публикация.

Какви са нагласите към тези процеси на жителите на въглищните райони е особено интересно да се проследи заради вътрешните ценностни конфликти, които това поражда при повечето от тях. Територията на комплекса „Марица-изток“, единствения действащ въглищен район в страната в този момент, е особено благодатна за именно такива изследователски наблюдения. Все още обаче наблюдаваните от мен процеси са в своя зародиш, което постави обективни рамки на това изследване.

Литература:

BNR Stara Zagora, interview s екипа на проекта [БНР Стара Загора, интервю с екипа на проекта].

11.12.2024 г. (<https://bnr.bg/starazagora/post/102087313/zelena>)

BNR Stara Zagora, novina za акция на Greenpeace Bulgaria [БНР Стара Загора, новина за акция на Грийнпийс България] 16.10.2023 г.

(<https://bnr.bg/starazagora/post/101892150/prodaljava-akciata-na-ekoaktivisti-varhu-komin-na-tec-a-v-dimitrovgrad>)

Gavrailov, G., (2022). Selskata mechta na gradskia chovek – krizata kato vazmozhnost. V: *Balgarska etnologia* (in Bulgarian), 1, 142–162 [Гавраилов, Г. (2022). Селската мечта на градския човек – кризата като възможност. В: *Българска етнология*, 1, 142–162].

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1085835>

Ilieva, N., Bardarov, G., Sabev, D., (2023). *Regionalen demografski i socialno-ikonomicheski analiz na rajona na „Maritsa-iztok“*, Friedrich Ebert stiftung [Илиева, Н., Бърдаров, Г., Събев, Д., (2023). *Регионален демографски и социално-икономически анализ на района на „Марица-изток“*, Фондация Фридрих Еберт].

https://www.researchgate.net/publication/372240915_Regionalen_demografski_i_socialno-ikonomicheski_analiz_na_rajona_na_Marica-iztok

Mladezhki voden parlament [Младежки воден парламент]

(<https://youthwaterparlament.wordpress.com/>)

Naydenova, V., Dzhamdzhieva, M., Staevska, V. (2008). *Kachestvenite metodi v socialnite nauki*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski” [Найденова, В., Джамджиева, М.,

- Стевска, В. (2008). *Качествени методи в социалните науки*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Panchev, H. (2017). Semiotic Sabotage – an opportunity for the free public speech against paid communication. V: *Psychological research* (in Bulgarian), 1, 15–26 [Панчев, Х. (2017). Семиотичният саботаж – възможност за свободното публично изразяване срещу платената комуникация. В: *Психологически изследвания*, 1, 15–26].
- Реев, Р., Gavrailov, G., Antonov, P., & Barova, V. (2022). *After the coal: How to successfully combine social rights and green policies in Bulgaria?* Sofia: Bluelink Foundation & Friedrich Ebert Stiftung. [Реев, П., Гавраилов, Г., Антонов, П., & Барова, В. (2022). *След въглищата: Как да съчетаем успешно социалните права и зелените политики в България?* София: Фондация БлуЛинк и Фондация Фридрих Еберт]. Retrieved from <https://www.bluelink.net/files/attachments/sled-vaglishtata.pdf>.
- Russell Bernard, H. (2006). *Research methods in anthropology*. Oxford: AltaMira Press.
- SNC “PP Sakar” [СНЦ „ПП Сакар“]. (<https://natura-sakar.org/bg/Za-nas.c34>).